

**יהודה שנהב (עורך). הציונות והאימפריות. תל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ
המאוחד. 2015. 393 עמודים**

חגי רם*

החשיבה על אודות האימפריאליזם והאימפריות מן העת החדשה היא בעלת פני יאנוס. מצד אחד, העבר שלהם ניכר בכל מקום ומקום בהווה – החל במבנים גלובליים ובתצורות מדיניות, עבור בפרקטיקות של משקי בית ובהתפתחות אידיאולוגית, וכלה בצריכת תרבויות, בפמיניזם ובפוליטיקה של גזע ושל אתניות. האימפריאליזם כבש את העולם, ארגן מחדש כלכלות וחברות אנושיות, ומחק או דחף לשוליים דרכים טרום-מודרניות של המשגת המרחב והזמן. בתוך כך הוא הביא לידי אוניברסליזציה חסרת תקדים של ההיסטוריה בצלמו ובדמותו. אף כי המערכות האימפריאליות התפרקו במחצית הראשונה של המאה ה-20, המורשות שלהן המשיכו (ועודן ממשיכות) לעצב כמעט כל היבט והיבט של חיינו.

מצד שני, הואיל והמאה ה-20 הוציאה לאימפריאליזם שם רע, הרעיון כי אימפריה ואימפריאליזם הם דברים שליליים במיוחד תפס תאוצה גדולה. דחיית האימפריאליזם בימינו היא כמעט אוניברסלית, והיא מתגלה לא רק במחקרים אקדמיים ובשיח הציבורי אלא גם בתרבות העממית – בספרות המדע הבדיוני והפנטזיה, בווידאו, במשחקי מחשב ובקולנוע. הפניית הגב למורשות האימפריאליזם ולאימפריות קיבלה רוח גבית עזה עם הופעתן של היסטוריוגרפיות לאומיות, פוסט-לאומיות וטרנס-לאומיות, אשר פרעו את הנרטיבים הקולוניאליים שקדמו להן והציעו נרטיבים אלטרנטיביים. הגם שהיסטוריוגרפיות אלו לא קראו תגר על תפיסות הקדמה של האימפריאליזם, הן הצניעו את עקבותיו ותיארו אותו כארעי וכבן חלוף.

הפיחות שחל במעמד האימפריאליזם נשקף גם מבעד להיסטוריוגרפיה הציונית. כדברי יהודה שנהב במבוא שהקדים לקובץ הנסקר, כשם שהציונות הצניעה את היקף "שיתוף הפעולה הפורה [שלה] עם בריטניה בתחומים שונים" (עמ' 14) כך היא גם הבליטה את מחויבות "המאבק הצבאי של ארגוני המחתרת היהודיים [...] לסיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל" (עמ' 16). גם כאשר נשמעו קולות שהבליטו את היקף התלות של הציונות בקולוניאליזם הבריטי, הם לקו בסלקטיביות, ממש כמו הקולות שכפרו בתלות זו. עקב כך הושמטו או הורחקו לקרן זוית פרגמנטים של היסטוריה והנחות יסוד שלא התיישבו עם קולות אלו.

מטרתו העיקרית של הקובץ *הציונות והאימפריות* היא לבחון את הציונות ואת מדינת ישראל במסגרת סיפוריהן של האימפריות המודרניות (בעיקר האימפריה העות'מאנית, הרוסית והבריטית) החל בשלהי המאה ה-19, ואגב כך להעלות סיוטאציות, עמדות וקולות עלומים שנשמטו מהזיכרון ההיסטורי. מדובר בקובץ רב-תחומי מרתק הכולל 12 מאמרים פרי עטם של חוקרים וחוקרות מתחומי ידע שונים במדעי הרוח והחברה. המשותף לכולם הוא הניסיון לחדר מבעד למסנני הלאומיות הציונית ולחשוף – באמצעות "ניתוח גנאלוגי של 'אפיזודות' ו'מחלוקות' המבוססות על פרגמנטים היסטוריים", כדברי שנהב (עמ' 18) – את

* המחלקה ללימודי המזרח התיכון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

אופני הסתבכותה של הציונות ברשתות האימפריות המודרניות, וכן עולמות מושגים ואופציות קיומיות שהציונות הייתה שותפה להם אך ברבות הימים ניסתה להתנער מהם ולמחות את זכרם. לא אוכל להתייחס כאן לכל מאמרי הקובץ ולהיגיון התמטי והתיאורטי שהנחה את חלוקתו לשערים ולפרקים. תחת זאת אתמקד בשלוש סוגיות מרכזיות אשר עולות ממנו ואדגים אותן באמצעות דיון במאמרים נבחרים. שלוש הסוגיות הן: (1) שיטטה של הציונות בסבך האימפריות מרובות הלאומים בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, והסתגלותה להן; (2) בחירת התנועה הציונית באופציה האימפריאלית הבריטית בתקופת המנדט ואחריתה; (3) עקבות מורשות האימפריות והאימפריאליזם במדינת ישראל בראשית דרכה.

שלוש הסוגיות יידונו כאן בסדר כרונולוגי. מכיוון שמחברי הקובץ כופרים בתפיסת ההיסטוריה (הציונית במקרה זה) כרצף של תקופות נפרדות ולכידות, ורואים בה "מסגרת אינטגרטיבית המבוססת על הכלאות ולא על ניגודים", כנאמר במבוא (עמ' 17), אני מניח שהם יסתייגו מבחירת. עם זאת, דומני שהפישוט שאני מציע, אף כי אינו עושה צדק עם המשגות המחברים ומטורותיהם, הוא הכרחי במסגרת הדיון המצומצמת של רשימת ביקורת זו.

כאמור, אחד האתגרים שהקובץ נענה להם הוא פענוח העמדות שהציונות גיבשה במרחב האימפריאלי מרובה הלאומים שהיא פעלה בו בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20. מרחב זה הקיף את האימפריה הרוסית, העות'מאנית וההבסבורגית, אימפריות שאוכלוסיות הנתינים שלהן היו מגוונות וכללו יהודים. הופעת הלאומיות העממית בקרב נתינים אלו איימה לנגוס בשלמות האימפריות ואולי אפילו להפוך אותן לישויות אנכרוניסטיות. בתגובה לכך הן אימצו את עקרון הלאומיות הרשמית כאסטרטגיית הישרדות (אנדרסון, 1999). באמצעות עיקרון זה, שתכליתו מיזוג של אומה עם שושלת אימפריאלית, ביקשה כל אחת מהן "למתוח את שטח העור הקטן והמהודק של האומה כך שיכסה את הגוף הענק של האימפריה" (שם, 118).

שני מאמרים מתחקים אחר תגובותיה של הציונות לסיגול הלאומיות הרשמיות באימפריות אלו. האחד, מאת דימיטרי שומסקי, עוסק בציונות באימפריה הרוסית; השני, מאת אביגיל יעקובסון, עוסק בציונות באימפריה העות'מאנית. המשותף לשניהם הוא הניסיון, כדברי שומסקי, להפנות "את הזרקור [...] אל פרק הזמן שבו לא דומיין עתידה המדיני של הציונות אלא כחלק מן המרחב האימפריאלי מרובה הלאומים" (עמ' 83).

שומסקי חולק על שתי הנחות הנוגעות ליהודה לייב פינסקר: האחת, כי היה "בבואה מוקדמת" של הרצל וכי חיבורו אוטואמנציפציה! (1882) בישר את "עיקרי רעיונותיו של הרצל במדינת היהודים" (שם); והשנייה, כי גל הפרעות נגד יהודי אוקראינה בשנים 1881–1882 ("סופות בנגב") היה עבורו, כפי שהיה עבור יהודים רוסים אחרים, קו פרשת מים בין תמיכתו בהשתלבות אזורית ברוסיה האימפריאלית ובין חתירתו להקמת בית לאומי ליהודים בארץ ישראל.

באמצעות קריאה ראשונה מסוגה של מסות עיתונאיות פרי עטו פינסקר, שומסקי מראה כי עמדותיו לא נענות בהכרח לאלו של הרצל ואף לא מתמיינות לפי ההיגיון הבינארי המתאייס ל"סופות בנגב" כאל נקודת שבר מוחלטת בתפיסת עולמו. אדרבה, מגמות אמנציפטוריות ואוטו-אמנציפטוריות התקיימו אצל פינסקר בערוביה לפני ואחרי 1881: "כשם שהקריאה לאוטואמנציפציה היהודית עלתה מתוך המשבר הפוליטי של היהדות הרוסית לפני 1881, כן גם הקריאה לאמנציפציה האזרחית של היהודים לא פסקה עם החרפת המשבר הפוליטי של 1881" (עמ' 87). בעוד החווה האמנציפטורית שהרצל הוביל דרש מהיהודים להתנער מזיקה מפורשת ליהדות, פינסקר ראה בטיפוח זיקה זו תנאי הכרחי לאפשרות הכלת היהודים במסגרת האימפריה

הרוסית. כמו כן, בניגוד להרצל, שעתיד היה להתנער לחלוטין משאיפותיו לאמנציפציה לטובת השגת מולדת טריטוריאלית נפרדת ליהודים, אצל פינסקר התגלתה לימים גישה אינטגרטיבית הרואה באמנציפציה ובאוטואמנציפציה אופציות קיומיות המשלימות זו את זו. בזכות קיומה של ארץ מולדת, רחוקה ככל שתהיה, היהודים שיוסיפו לחיות מחוץ לה יחדלו "להיתפס [כ] אישיות קולקטיבית חריגה; עצם קיומה של ארץ מולדת הוא סימן היכר של נרמול לאומיות[ם]" (עמ' 103). לשאיפתו של פינסקר להביא לידי שילוב היהודים באימפריה הרוסית ניתן למצוא מקבילות בחברה היהודית בפלסטין העות'מאנית שלאחר מהפכת התורכים הצעירים (1908), כפי שאביגיל יעקובסון מראה במאמרה. מהפכה זו, לפחות בראשית דרכה, ביקשה להפיה רוח חיים חדשה באימפריה העות'מאנית ולהגן עליה מפני כוחות לאומיים צנטריפוגליים שאיימו למוטט את יסודותיה. הפתרון שהציעו התורכים הצעירים היה "איחוד היסודות" האתניים והדתיים של האימפריה באמצעות מתן זכויות אזרח וייצוג פרלמנטרי לכל נתיני הסולטאן העות'מאני, מוסלמים ולא-מוסלמים כאחד.

אין פלא אפוא שבד בבד עם היענותו של פינסקר להביא לידי "רוסיפיקציה" של יהודי רוסיה הופיעו גם בפלסטין העות'מאנית אישים מן המחנה הציוני אשר דגלו ב"התעת'מנות" כאמצעי להגשמת הציונות. דוד בן-גוריון, יצחק בן-צבי, מנהיגי הספרדים בירושלים ואליעזר בן-יהודה – אישים אלה ואחרים, יעקובסון טוענת, "יצאו מנקודת הנחה שבתנאים ההיסטוריים שנוצרו לאחר מהפכת 1908 הייתה האימפריה העות'מאנית המסגרת המארגנת הטובה ביותר למימוש הלאומי של היישוב היהודי בארץ ישראל" (עמ' 179). התמיכה בהתעת'מנות נבעה ממניעים אינסטרומנטליים ועקרוניים כאחד. הכרזת האימפריה, ערב הצטרפותה למלחמה הגדולה, על ביטול משטר הקפיטולציות, שייכת לקטגוריה הראשונה. משמעותה המידית הייתה גירוש הנתינים הזרים היושבים בארץ, ובהם מרבית בנות ובני העלייה השנייה. לפיכך "החלה התארגנות של מנהיגות היישוב להאיץ בנתינים הזרים לקבל עליהם נתינות עות'מאנית והוקמו ועדי התעת'מנות [...] כדי לארגן את תהליך ההתאזרחות" (עמ' 162).

מניעים עקרוניים (או "אידיליים") יותר להתעת'מנות לא חסרו. למשל, אליעזר בן-יהודה ומנהיגי הספרדים בארץ קיבלו על עצמם נתינות עות'מאנית כבר לפני תחילת ההגירה הציונית – הראשון "מתוך רצון שלא להיות נוכרי בארץ" (עמ' 171), והאחרונים משום שקרבנם הגיאוגרפי, התרבותי והלשוני לערביי הארץ אפשרה להם לדמיין גורל אימפריאלי-לאומי משותף איתם. הם ראו באופי העות'מאני הרב-לאומי של האימפריה תנאי שבלעדיו לא תיתכן תחייה לאומית יהודית בארץ ישראל.

דברים אלו מזכירים מן הסתם את קריאתו של פינסקר ליהודי מזרח אירופה להשתלב באימפריה הרוסית באופן שלא ייתר את יהדותם המודחקת ואף באופן שיבליט אותה. אכן, תפיסת חסידי ההתעת'מנות בקרב חוגים מסוימים בציונות לא הייתה שונה מהותית. בשני המקרים, הרוסי והעות'מאני, ניכר הרצון של קבוצות ואישים יהודים להסתפח למפעלי הלאומיות הרשמיות שנועדו למלא את הדרישות הלאומיות של כלל הקבוצות המרכיבות את האימפריות. אם כן, שני המקרים מעידים על נוכחותן של אופציות קיומיות גמישות ואינטגרטיביות שהיו פתוחות בפני הציונות בשלהי המאה ה-19 וראשית המאה ה-20. אופציות אלו הושכחו או הודחקו לשוליים בעקבות קריסת האימפריות מרובות הלאומים במלחמת העולם הראשונה והופעת מדינות הלאום הנבדלות לאחריה.

כפי שמחקרים ביקורתיים מן השנים האחרונות מדגימים, המעבר מסדר אימפריאלי עות'מאני

למדינות המנדט ולמדינות הלאום במזרח התיכון לא היה תהליך רציף וסדרתי.¹ גם המעבר של הציונות משיתוף פעולה עם האימפריה העות'מאנית לשיתוף פעולה עם האימפריה הבריטית בתקופה המנדט לא היה, כדברי שנהב במבוא, "המשך ליניארי שמהדהד בו הרעיון של ציר הקדמה הנע מהמזרח אל המערב" (עמ' 13). אף על פי כן, מסירת המנדט על ארץ ישראל לידי האימפריה הבריטית בישרה על הידוק חסר תקדים של היחסים בין בריטניה למפעל הציוני. מאמרו של איתן בר-יוסף, הבוחן את הדרכים שבהן תנועת הצופים העברית ניכסה תפיסות אימפריאליות בריטיות, "התאימה אותן לצרכיה ובמידה רבה גם הנציחה אותן" (עמ' 215), מספק עדויות מרתקות להסתבכות הציונות ברשתות האימפריאליזם הבריטי בתקופת המנדט.

תנועת הצופים העברית הוקמה בהשראת רוברט באדן-פאול (Baden-Powell), שהיה מייסד תנועת הצופים העולמית ותוצר אופייני של האימפריאליזם הבריטי במחצית השנייה של המאה ה-19. "הוא הקים את התנועה כדי להכין את נערי בריטניה, פיזית ונפשית, לאתגרים הגדולים שניצבו לפני האימפריה" (עמ' 213) ושילב בה רעיונות קולוניאליים הנוגעים לחיים בספר הדרום-אפריקני. רעיונות אלו הונחלו לילדים באמצעות דמויות וסיפורים מתוך רומנים של רודיארד קיפלינג, הסופר האנגלו-הודי שזוהה יותר מכול עם המסורת השוביניסטית של האימפריאליזם הבריטי. הן סיפקו השראה לצופים העבריים הואיל והתיישבו עם אתוס החלוציות הציוני.

בר-יוסף מראה כיצד שיח הצופיות האימפריאלי תורגם למציאות הארץ-ישראלית וכיצד הונחל לילדים באמצעות טרמינולוגיה מקומית-ילידית. כך, למשל, הג'ונגל ההודי הומר בחורש הכרמל, והצופה העברי למד שהחלוץ הוא "שוחר שלום, במבי תמים הנחלץ להגנה על מולדתו מתוך מאבק בלתי פוסק באויבים נקלים וצמאי דם" (עמ' 220). ואולם, מלאכת תרגום זו לא הצליחה להעלים את עקרונות הצופיות האימפריאלית ואלה הדהדו בה עד לשנות התשעים של המאה הקודמת, זמן רב לאחר שנעלמו מרוב מסגרות הצופיות בעולם. בעוד המציאות הפוסטקולוניאלית אפשרה לתנועות צופים ברחבי העולם להפנות עורף לתכנים המיליטריסטיים שאפיינו את הצופיות האימפריאלית, "בהווה הישראלית המסוכסכת, המסרבת להרפות מהתשוקה הקולוניאלית, [...] [תנועת הצופים] המשיכה לשאת את הדגל שהניף באדן-פאול. [...] לעצמם ולזולתם סיפרו כי הם 'צופים של שלום' [...] אך בחינוכם ובפעילותם דמו יותר לכיתת חיילים החיים על חרבם" (עמ' 234).

כמעט מיותר להזכיר שהמחקר הפוסטקולוניאלי נועד בין היתר לאתר ולארגן מורשות אימפריאליות שנותרו חבויות במדינות הלאום בצפון ובדרום הגלובליים. שני מאמרים, האחד של בני נוריאל והשני של סמדר שרון, חוזרים לעשורים הראשונים של מדינת ישראל ומאתרים בהם אותות אימפריאליים ממקורות בלתי צפויים. ממצאיהם שבים ומאשרים את אחד הטיעונים המרכזיים המונחים ביסוד הקובץ הנסקר: יצירת נרטיב אינטגרטיבי יותר של קורות הציונות ומדינת ישראל תיתכן רק אם נשכיל לבחון אותם במסגרת ההיסטוריה העולמית מרובת האימפריות.

בני נוריאלי עוסק בשיח הרפואי של הארגון OSE (או"ה) על אודות יהודי צפון אפריקה "וזליגתו" (עמ' 269) לישראל. ה- OSE נוסד ב-1912 והיה ארגון רפואי יהודי שפעל בתחילה במזרח אירופה. לאחר מלחמת העולם השנייה השתתפו רופאי הארגון בניהול ההגירה לישראל, ולשם כך הגיעו למדינות צפון אפריקה ב-1947, כשנתיים לפני בוא פקידי ההגירה והרופאים מישראל. אף כי סיפור הארגון ידוע, נפקדו ממנו סוגיות אימפריאליות-קולוניאליות חשובות שהפרדיגמה הלאומית דחתה. נוריאלי נדרש לסוגיות אלו במסגרת גישת הרשתות החברתיות,

ובתוך כך הוא עוקב במיומנות אחר התארגנות השיח הרפואי של OSE על "הגוף [היהודי] הצפון אפריקני" (עמ' 269) ואחר נדידתו של שיח זה בשנים 1949–1951 מצפון אפריקה, דרך מחנה המעבר גרנד ארנאס (Grand Arenas) שבמרסיי, למדינת ישראל. הגם שמבחינה היסטורית התעצב השיח הרפואי של OSE באירופה, טוען נוריאלי, אין להתעלם מכך שהוא "התגבש גם במפגש עם הילידים היהודים [...] בצפון אפריקה, במרסיי וב"ישראל" (עמ' 295).

נקודת המוצא של נוריאלי היא התורה האאוגנית הייחודית שרופאי הארגון בצפון אפריקה דגלו בה גם לאחר שעקרונות אלו פשטו את הרגל אחרי מלחמת העולם השנייה. רופאי OSE בצפון אפריקה יצרו הכלאה, שלא הייתה לה מקבילה בעבודת הארגון בקרב קהילות יהודי אירופה, בין שני זרמים של האאוגניקה, זה המנדליאני וזה הלמארקיאני. הראשון הציע את חוקי התורשה ו"גרס כי תכונות ביולוגיות מועברות בתורשה, ללא קשר לתנאים הסביבתיים"; והשני הדגיש "את השפעת הסביבה החברתית על הורשת תכונות ביולוגיות" (עמ' 272). הכלאה זו הובילה את רופאי OSE באפריקה הערבית לראות בתנאים סביבתיים מקומיים גורמים עמידים לשינוי – "כמו התקבעו [תנאים] אלו והגדירו את גופיהם של ילדיה" (עמ' 281) – ולזהות את הסביבה העריצה עם החברה והמשפחה היהודית-ערבית עצמה. כמו הנחות יסוד מדעיות אחרות שהתפתחו במסגרות קולוניאליות, כך גם הפרשנות האאוגנית של רופאי OSE הייתה במידה רבה תוצר של תצפיות מדעיות מפוקפקות, איסוף נתונים חלקיים ושגויים ותפיסות אפרוריות של הרופאים באשר לעליונות אירופית מולדת.

המשמעויות המעשיות של פרשנות אאוגנית זו היו מרחיקות לכת: בשל תהליכי הניוון (הסביבתיים והביולוגיים) הקשים שלהם היה נתון, כביכול, דור ההורים בצפון אפריקה, "יש להתמקד בהצלת דור הילדים בלבד, שכן להוריהם אין יכולת להשתקם מבחינה פיזית" (עמ' 286). משימת תרבות והצלה זו, שבגינה "נמתח גבול מוגזע בין ילדים שיש להם תקנה לבין הורים בעלי גוף שאין לו תקנה" (שם), "היגרה" לישראל, אך בדרכה לשם, במחנה המעבר במרסיי, התווספו לה מרכיבים נוספים. בראייתם את הגוף הצפון-אפריקני כמשהו חריג, רופאים אילצו ילדים צפון-אפריקנים שהגיעו למחנה חולים בגזות ובגרענות לעבור "שיטות זיהוי, טיפול ופיקוח שונים מאלו שהופעלו על הגוף הלבן", גוף הילדים האירופים (עמ' 274). כך למשל טופלו הילדים מצפון אפריקה בהקרנות רנטגן, אף כי כבר בעת ההיא היו ידועות שיטות טיפול מסוכנות פחות ויעילות יותר. העמדה הגורסת כי דור ההורים שרוי בניוון חסר תקנה הביאה במקרים מסוימים גם להפרדת ילדים מהוריהם ומסירתם לבתי מרפא או למשפחות מאמצות.

כאמור, נוריאלי טוען ש"השיח הטיפולי בצפון אפריקה ובמרסיי חלחל גם לישראל" (עמ' 202). ואמנם, גם כאן רווחה ההנחה שהסביבה הצפון-אפריקנית הביאה לידי ניוון גופני המחייב את שבירת הקשר בין הורים לילדים; שהגוף הצפון-אפריקני הוא "כתב חרטומים" (עמ' 286) שתום וזר המחייב טיפול דיפרנציאלי; ושמצבם הפתולוגי של המהגרים הצפון-אפריקנים מצריך הפרדה בינם ובין מהגרים אשכנזים. המבקשים להבין את ההיגיון שאיפשר תופעות כגון היעלמות פעוטות בני עולים חדשים, בעיקר מתימן, בשנים 1948–1954, מן הראוי אפוא שיעיינו במאמרו של נוריאלי. גם אם נוריאלי אינו מזכיר פרשה זו במישרין, דומני שרוחה ניבטת מכל עמוד ועמוד של המאמר.

סמדר שרון – שמאמרה הוא האחרון שיידון ברשימה זו – מרחיבה את רפרטואר המורשות האימפריאליות שקנו להן אחיזה במדינת ישראל. שרון מפנה את מבטה למודל ההתיישבותי האיטלקי בלוב בשנות השלושים של המאה הקודמת, ומראה כיצד ומדוע הוא עורר השראה בקרב

הגורמים שתכננו את חבל לכיש, "פרויקט הדגל של מפעל ההתיישבות וקליטת העלייה באמצע שנות ה-50 [ש]זכה למעמד כמעט מיתי כבר במהלך ביצועו" (עמ' 305). לאיטליה האימפריאלית שמור קשר רופף לציונות. יתרה מזו, המפעל הקולוניאלי האיטלקי באפריקה היה קצר ימים ולא הותיר אחריו טביעות רגל עמוקות. נסיבות אלו עשויות להסביר מדוע פרשת ייבוא המודל הקולוניאלי האיטלקי לחבל לכיש אינה מוזכרת כמעט בכלל בספרות המחקר, בניגוד למרבית המודלים ההתיישבותיים של הציונות שהועתקו מסיטואציות קולוניאליות.

מודל הקולוניזציה בלוב פותח באיטליה הפשיסטית. המודל הועתק לישראל בתיווכו ובתרגומו של רענן וייץ ממחלקת ההתיישבות של הסוכנות, שהיה חסיד נלהב של איטליה ותרבותה. המודל הונהג בישראל מכיוון שנחשב "מודל לניהול אוכלוסייה במרחב קולוניאלי בתקופה של בניין אומה" (עמ' 303). המחברת בוחנת את ההבדלים בין שני המפעלים אך גם עומדת על הדמיון הרב בין הפרקטיקות הקולוניאליות שאפיינו כל אחד מהם. לדוגמה, שניהם נועדו ליישוב אזרחים כפיפים – איטלקים קשי יום בלוב ומהגרים יהודים ממרוקו ומתוניסיה בחבל לכיש. נוסף על כך, בשני המקרים המדינה יזמה ומימנה את מפעלי ההתיישבות באזורי ספר מרוחקים, לאחר שתושביהם המקוריים התפנו או גורשו מהם. לבסוף, "גם באיטליה וגם בישראל דובר על התיישבות חקלאית כעל חלק מתהליך 'השבחה' של המתישבים" (עמ' 317). אתיקה חלוצית, עבודה קשה, משמעת עבודה, יזמות ורוח קהילתית – כל אלה ועוד נועדו לאפשר למתיישבים "לעבור מטמורפוזה ולהפוך לאזרחים אחראים" (עמ' 319).

הטענה כי הלאומיות הישראלית מבית מדרשה של מפא"י ינקה ממקורות פשיסטיים קולוניאליים מרתק, ואין לראות בו התרסה אנקדוטית. אדרבה, הוא משתלב עם ממצאים ותובנות נוספות המוצגים בקובץ הנסקר, המעידים על כך שלדפוסים אימפריאליים ממקורות שונים היה תפקיד מכריע לא רק בקביעת כללי הפוליטיקה באירופה ובמזרח התיכון אלא גם, ובעיקר, בקביעת הכללים של המפעל הציוני עצמו. אין בכך הפתעה גדולה. אחרי ככלות הכול, הסדר האימפריאלי נתפס בשעתו כסדר הדברים הטבעי, והתפיסה שלפיה התפשטות היא מטרה עליונה ומתמדת נחשבה פרוגרסיבית מולדת של מדינות אירופה (ארנדט, 2010).

הציונות הייתה בת הזמן של האימפריאליזם המודרני ופעלה בתוך "המטריצה האימפריאלית העולמית", כדברי שנהב במבוא (עמ' 7). ולכן, כמו מרבית התנועות הלאומיות בנות זמנה שפעלו במרחבים קולוניאליים ומעבר להם, הציונות סיגלה עולמות מושגים ופרקטיקות אימפריאליות שהיו זמינות במרחב. לסיגול זה נדרש תהליך דיאלקטי ומורכב של קבלה ודחייה וניכוס סלקטיבי, כפי שמדגימים היטב כל אחד ואחד ממאמרי הקובץ. ומכיוון שידוע כי מורשות האימפריאליזם האירופי הילכו קסם אפילו על מתנגדיהן הרדיקליים ביותר, אין להתפלא על כך שגם הציונות נמשכה אליהן וסיגלה אותן.

התמוטטות המערכות האימפריאליות הגדולות החל ממחצית המאה ה-20, והזיהוי ההולך וגובר שלהן עם ניצול כלכלי ותוקפנות אלימה כלפי אוכלוסיות ילידות, הביאו לידי טשטוש עקבות האימפריות והאימפריאליזם בתולדות הציונות. לפיכך, הפניית הזרקור אל המורשות האימפריאליות שהכתיבו את התעצבות הציונות פותחת פתח לדיון מחודש ופורה בסוגיות עקרוניות הקשורות בה, סוגיות שאי אפשר להבינן אלא בהקשרים אימפריאליים. הדיון התיאורטי המרתק באימפריות ובאימפריאליזם כבתופעה כוללת בתולדות הציונות מקדם אותנו צעד נוסף לקראת דה-קולוניזציה של ההיסטוריה הציונית, וזהו לדעתי ערכו המרכזי של קובץ המאמרים הנסקר.

מקורות

- אנדרסון, בנדיקט (1999). *קהיליות מדומיינות: הגיגים על מקורות הלאומיות ועל התפשטותה*. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- ארנדט, חנה (2010). *יסודות הטוטליטריות*. בני ברק: הקיבוץ המאוחד.
- Ginio, Eyal, & Kaser, Karl (Eds.) (2013). *Ottoman legacies in the contemporary Mediterranean: The Balkans and the Middle East compared*. Jerusalem: The European forum at the Hebrew University.
- Jacobson, Abigail (2011). *From empire to empire: Jerusalem between Ottoman and British rule*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Meeker, Michael (2002). *A nation of Empire: The Ottoman legacy of Turkish modernity*. Berkeley: University of California Press.
- Toledano, Ehud (1998). Social and economic change in the "Long Nineteenth Century". In Martin Daly (Ed.), *The Cambridge history of Egypt (2)* (pp. 252—284). Cambridge: Cambridge University Press.